

AZ IRODALOM TÁRSADALMI FUNKCIÓJA

Az írók rendszerint nem azért írnak, mert nagyon szeretnek írni, hanem mert a közönség – olvasni akar. Szó se róla, előfordulnak esetek, amikor az író így kiált föl: és ha az egész világ összeomlik, akkor is elmondom, ami a begyemben van... Az *irodalom* azonban más. Tömegszükséglet termeli ki, az átlag színvonal alakítja. Nagy tévedés azt hinni, hogy az embereknek nem kell a könyv. Ha ez igaz, akkor az is igaz, hogy a gyermeknek sem kell a mese. Pedig kell. A fantáziának éppen annyira szüksége van a foglalkoztatásra, mint a végtagoknak mozgásra. És ha rádióról mesélsz a kicsinyednek és nem Hamupipókeről, a repülőgépről és nem a vasorrú bábáról, – akkor is mese az. Mi vonta el a közönséget az olvasástól? A sport, a rádió, a mozi. Csak látszólagosan, mert például a sportban is ép úgy jelen vannak azok az ösztökélő momentumok, amelyek a képzeletre hatnak, mint az irodalomban. Versenyezni, rekordot javítani, a testet és lelket új ritmusba bekényszeríteni, mind a fantázia dolga. Pláne a mozinál. Az „álmogyár” ahogy Ilja Ehrenburg, a „Fantázia-gép”, ahogy Miller Fülöp nevezik el a filmet és mögötte fellelik azokat a rugókat, amelyek a könyvkiadókat is rákényszerítik, hogy standardizált olvasmányokat gyártassanak a világpiac számára.

Letagadhatatlan, hogy még a legjobb szándékú író sem tudja kivonni magát a könyvtermelés „normális” folyamatából. Upton Sinclair írja *Money Writes* című könyvében, hogy a könyvtermelvénnyel minél gazdaságosabb elhelyezési lehetőségével neki is számolni kell, bár ő saját maga adja ki a könyveit, olyan könyveket, amelyekben, amint jól tudjuk, a tőkegazdálkodáson nyugvó termelési és könyvtermelési rendszernek izen hadat. Ugyancsak ő említi, jellemző példaként, hogy Dunne amerikai író egy ízben karcolatot írt egy minden hájjal megkent író emberről. A skicc nagyon tetszett és erre mi történt? A kiadó Dunneval ezeröttszáz hasonló skiccet íratott, holott Dunne már az első után únta a dolgokat és szeretett volna másról írni. Montagu Glass, egy másik angol író kénytelen volt tizenötezer olyan kis cikket írni, amelyben egy bizonyos tipikus figura állandóan „hála Istennek” vagy „Isten óvjon”-t mond. Jack Londonnak legalább százszor meg kellett írni különböző variációkban kirándulását az alaszakai hó hazájába. Conan Doyle-nak fel kellett támasztania Sherlock Holmest, miután egy ízben végérvényesen megölte.

Az író kénytelen olyan számú és fazonú cipőket gyártani, amilyent a közönség megkövetel – és ez az a pont, ahol a baloldali irodalom ki akarja mozdítani a polgári irodalmat. Kapitálista társadalomban – mondják – az író csak azt írhatja meg büntetlenül, mi tudatosan vagy öntudatlanul, de a fennálló társadalmi rend intézményeit védi. Tegyük fel, hogy igaz. De hát a mai Oroszországban, írhat az író másként, mint a kollektív társadalmi rend védelmében? Gyakorolhat-e kritikát az érvényben levő, hivatalos világnézettel szemben? Ha valaki a polgári társadalomban vallja magát marxistának, legfeljebb nem adja ki a könyvét a Putnam, Flammarion, Brockhaus vagy a Singer és Wolfner. Könyvei ettől függetlenül megjelenhetnek és számíthatnak olvasói táborra. Upton Sinclairnek sem kell aggódnia, hogy éhen fog halni, mert nincsenek olvasói. De a szovjet sokkal türelmetlenebb, ott, egyszerűen becsukják, aki például polgár akar lenni a proletár társadalomban.

Am akármelyik oldalról is nézzük a kérdést, egy pillanatra sem vitás, hogy az irodalomnak társadalmi funkciója van. Irodalom és politika, irodalom

és társadalom elválaszthatatlanok egymástól. Ha arra a kérdésre akarnánk felelni, hogy minő szerepe van általában az *író*nak a mai társadalomban, azt kell mondanunk: nem több, mint egy munkásnak, egy béralkalmazottnak, aki azt írja meg, amire rákényszerítik és kiszolgáltatottságánál, szellemi szabadsága ingadozó voltánál és anyagi függőhelyzeténél fogva inferiorusá válik azokkal szemben, akiknek jóvoltából él. Ha nem is mondjuk, érezzük: az író – legalább is a mi nyelvterületeinken – éhező, háttérbe szorított figura, akinél társadalmi, nemzetgazdasági felhasználhatóság tekintetében „többet ér” egy jó irodájú ügyvéd vagy áruház tulajdonos. De bizonyos fajtájú, célzatú irodalomnak jelentőségét a mai társadalmi és állami élet rendszerében is nagyon jól ismerik a pénz urai és letagadhatatlanul előnyökben részesítik azokat, akik nem „rezoniroznak”, de maradék nélkül vállalják osztályérdekek, hatalmi érdekek szolgálatát.

EGY POLGÁRELLENES KRITIKUS: BRENTANO

Bernard von Brentano, német kritikus, olyan fedélzetközi utas azon a hajón, amelynek egyik osztályában a kommunisták, másik osztályában a polgári radikálisok helyezkednek el, tavaly tanulmány kötetet adott ki *Kapitalismus schöne Litteratur* címen. E könyvnek abban a fejezetében, amelyben Brentano az író szerepéről beszél a mi kapitálista rendszerű társadalmunkban, azzal vádolja meg a mai írókat, hogy nem tudja, mi körül folyik a játék, és mert nem tudja, írni sem tud semmit; legfeljebb kitalálni. „Dante, Shakespeare, Cervantes tisztában voltak, hogy mit játszanak az ő idejükben. E férfiaknál a költői művészet szerepe funkciójuk az emberi társadalmon belül teljességgel meghatározható. A szovjetunió embere is tudja, hogy mit játszanak, legalább is az ötéves tervgazdálkodást tudja. Mert az nem elég, hogy a költő egyedül az ember nyomasztó érzését hozza kifejezésre. Egy társadalom felismert és átvizsgált helyzete megköveteli tőle e társadalom ábrázolását, úgy, ahogy Goethe megtalálta a feltörekvő burzsoázia Werther érzését. A mai írónak is kifejezésre kell hozni tehát a mai korszellem lappangó érzését.”

Brentano sok érdekes dolgot mond. Szellemesek azok a megjegyzései, amikor fejtegeti, hogy a mai író túlsok gondot fektet a *jellemek* pontos ábrázolására, ahelyett, hogy *helyzeteket* rajzoljon meg. Valóban túlhajtottan az egyik az individualizmus korszerűtlen glorifikálásához vezet, a másik ellenben előtérbe hozza, ami kétségtelenül rendkívül fontos: felismerése emberek szociális együttélésének, kollektív összefüggésének. De Brentano érvelése ott sántít, amikor azt hiszi, hogy ma nincsenek már dantei, goethei, shakespearei lelkek. Ha azt mondja, hogy olyan nagy átfogó, istenáldotta zsenik nincsenek, – elhiszük neki. De nem hisszük el, hogy a polgári társadalmon belül is ne volnának olyan írók, akik *ugyanazzal* a mohósággal, felelőséggel és koncentrált írói akarattal igyekeznének megsejteni a kor mai kor lelkét és annak értelmet adni, mint a nagy klasszikusok. *Egyszerűen kétségbe vonjuk, hogy csak a polgári társadalom létjogosultságát tagadó írókban volna meg az irodalom társadalomképző, tömegelket formáló írói mivoltának a tudata.* Aminthogy kétségbe vonjuk azt is, hogy a funkció betöltéséhez az út csak a hegeli dialektikán, Marx könyveinek és Stalin törvénytárának pontos ismeretén keresztül vezet, nem pedig azon az úton, amelyet az író formál ki magának.

Igaz, százszorosán igaz, hogy a mai elvadult társadalmi rend megrontotta

a közönség ízlését és korrumpálta az irodalmat; hogy egy új társadalmi rendben élő irodalom egészségesebb lesz, mint a mai; hogy az irodalom igazán csak egy olyan társadalmi rendben érezheti jól magát, ahol lecsökkennek az ijesztő vagyoni eltolódások és ahol a pénz vészes uralmának megszűnésével az író helyzete – legalább is erkölcsileg egy magasabb értékjelzést ér el; és hogy elsőrendű irófeladat dolgozni egy ilyen társadalmi rend érdekében. Százszorosan igaz, hogy a sok ezer tollforgatóhoz képest aránylag kevés azoknak az íróknak a száma, akik a polgári renden belül töretlenül eleget tesznek annak a társadalmi hivatásnak, amely örök időktől fogva feladata volt az íróknak. De akadnak ilyen írók, ilyen szabad szellemek, ilyen emelkedett szempontú „polgárok” a mai európai irodalomban is és a vestalángot ezek őrzik, nem pedig azok, akik az új kormányzási elv nevében épen úgy elárulják az írást, mint nagyon sokan a régi és nálunk e pillanatban még érvényben levő kormányzási és gazdasági elvek nevében.

AZ IRODALOM, MINT KÖZINTÉZMÉNY

Megítélésünk szerint a különböző társadalmi osztályok között még mindig a polgárság az, amely az irodalmat, ha lehet e szóval élünk, mint *közintézményt* fenntartja. Sőt a polgárság tartja fenn még a baloldali irodalmat is. Tessék megkérdezni akármilyen baloldali könyvkiadót: honnan verbuválódnak olvasói, egészen bizonyos, hogy azt feleli: javarészt nem a proletáriátus tagjaiból. És ha van *csak* proletáriátusnak szánt irodalom – és hála istennek, hogy van, mert ha nem volna, meg kellene teremteni – úgy ez az irodalom magasabb intellektuális célkitűzések helyett kénytelen az alacsony műveltségű olvasóhoz mérni a könyvet, tehát sokszor leszállítani a formát, hogy tartalmilag megközelíthesse olvasóját. Igaz, azt szokták mondani, hogy valóban nagy író, lásd Tolsztoj, Dosztojevszki, Balzac megérti a nép is. Lehetséges. De bizonyos, hogy magunk fajtájú olvasó mást olvas ki Tolsztojból, mint a csak tartalom iránt érdeklődő igénytelenebb olvasó. Nekem már gyerekkoromban tetszett az Ember tragédiája; a szobalányomnak is tetszik, de kötve hiszem, hogy a gyerekek és a szobalányoknak ugyanaz tetszik Madáchban, ami most nekem. Cervantes kétségtelenül a világ egyik legnagyobb és legközvetlenebbül ható írója, de az ifjúság számára mégis átdolgozzák, aminthogy átdolgozzák Swiftet vagy Defoet. Andersennel pedig úgy vagyunk, hogy ez a mesemondó igazán csak az intellektuális felnőttekhez szól. Sőt meg vagyok győződve, hogy a mai Oroszországban is a nem kimondottan propaganda írókat az az olvasó réteg olvassa, amely egy kapitálista államberendezésű országban a polgári, az intellektuel társadalomnak a zömét alkotná.

Az irodalom létjogosultsága ott kezdődik, – bármennyire is reakciónak tessék ez az álláspont, – amikor *valami olyasmit jelent, amihez áhítatosan fel* kell emelkedni, nem pedig aminek megalkuvó hétköznapisággal le kell ereszkednie az átlagember igényeihez. Két álláspont kerülhet itt szembe egymással: az egyik, amely szerint az irodalom csak cselédje az életnek, a másik, amikor tanító mestere. Még egyszerűbben: amikor az egyik többet jelent a fizikai munkánál, a másik, amikor kevesebbet, vagy legfeljebb ugyanazt. Oroszországban, – olvasom Holitscher *Es geschah in Moskau* című könyvében, – az írók résztvesznek az ünnepélyes subbotnik munkában, azaz szombat délutánoként kiállanak havat lapátolni, síneket felfektetni, stb. Ennek az önkéntesen vállalt

pár órás testi munkának minden bizonnyal megvan a maga szép és szimbolikus ereje: figyelmeztet arra, hogy minden kollektív élet alapja a testi munka, és legértékesebb eleme a verejték. De az ilyen szimbolumok létjogosultsága csak addig tart, amíg egy forradalom befejeződik. Egy konszolidált elrendeződött társadalomban, akár kommunista az, akár nem, az alkotó munkának föléje kell kerülnie a testi erő kifejtésnek.

A FRANCIA PÉLDA

Vannak-e még országok, ahol az irodalom fogalma ellentétben a subbotnik fogalmához tapadó értékbecsléssel, valamelyes magasabb rendűséget jelent? Például itt van Franciaország. A francia ember öntudatában az irodalom ugyanazt a helyet foglalja el, amit Angliában a sport. *Siebourg*, a *Gott in Frankreich* c. könyv szerzője írja, hogy minden vezető francia, legyen tábornok, közgazdász vagy politikus, kötelességének érzi, hogy részt vegyen az irodalomban és annak, mint egy istenségnek áldozzon; tárgyilagos hozzászólásait irodalmi vonatkozásokkal kíséri és beszédeit, napiparancsait, szakvéleményeit és jelentéseit nem azért köríti citátumokkal, mert díszíteni akarja, hanem így érthetővé tenni, magyarázni. Egy közgazdász – írja Sieburg – aki közgyűlésen Barrest idézi nem derűtséget kelt, hanem szolidaritást. Mert minden jelenlevő büszke arra, hogy részt vehet egy civilizációban, amely az írókat, ahelyett hogy kirekesztené, jelenlétét sürgetve megköveteli. A művészileg megformált szó nem szabad időre szánt fényűzés, hanem a színvonal alkateleme. Jellemző továbbá az is – Ambrus Zoltán mutatott rá nemrégiben erre az érdekes tünetre Jules Bendának egy cikke kapcsán, – hogy Franciaország az intellektuelek első helyére az írókat állítja, nem pedig a tudókat, mert a *homme de lettres* hivatva van ellen-súlyozni a szakembert és így a szellem szétesését a diszciplinában megakadályozni. Ennek oka, hogy Franciaországban az irodalom közintézmény számba megy, egyetlen oka a francia polgárság más állam polgárságával össze nem hasonlítható tradicionális volta, öntudata és még ma is társadalmat formáló ereje. A francia polgári forradalom irodalmilag látható formája: a regény, amint politikai képlete: a demokrácia, gazdasági képlete: a liberálisizmus. A polgárság számos értékei között, amellyel megajándékozta az emberiséget, ott a regény, az új diadalmas műfaj, amely egy letűnt kor jellegzetes műfaja, az éposz helyébe lépett és amelyet nem sikerült az orosz forradalomnak sem más műfajjal helyettesíteni, hiszen az irodalmi reportagenak ott kultivált műfaját a franciák már jóval az Ilja Ehrenburgok előtt ismerték.

Az irodalomnak közintézményszerű berendezésnek kellett hát lennie abban az országban, ahol Buffon le stil est l'homme-ja elhangzott. Ameddig a forma megadása primér jelentőségű egy országban, addig annak az irodalma is primér társadalmi funkciót tölt be és ahol a forma megszűnik fontos lenni, ott vissza fejlődik az irodalom is, vagy legalább is olyan más, alacsonyabb rendű alakzatot vesz fel, mint Oroszországban.

A mai francia irodalomnak átütő ereje azonban éppen azzal az argumentummal magyarázható meg, amellyel a baloldaliak harcolnak a polgári irodalom ellen. Baloldaliak szerint a polgári írók nem azt írják meg, ami van, más malomban örölnék, mint amilyenben a kor, egy szóval: nem akarnak tudomást venni az életről. Ime, az életnek és az irodalomnak ez a frapáns összeműködése Franciaországban mutatja, hogy a polgári irodalom is

nyomon tudja követni az életet, mert ha nem tudná, ez a szerves összefüggés, ez a gazdasági leromlás ellenére is létező lendület sem volna elképzelhető.

MÁS ORSZÁGOK PÉLDÁI

És vajjon a francia polgárság homogénitásán és hagyomány-gazdagságán kívül mi teszi lehetővé, hogy a mai vajudó időkben is, a francia polgári szellem ideológiailag is tartani tudja magát? Nyilvánvalóan azért, mert *meg van benne a törekvés a megújódásra és e regenerációs folyamat első sorban írói végzik el.* Nem lehet tagadni, a polgári gondolat megöregedett. Azok az intézmények, amelyeket a polgári társadalom létesített, parlamentárizmus, code Napoleon, házasság és örökösödés, a jog, polgári erkölcsstan, és esküdszék, népfensőség elve, nemzetközi jog és nemzetgazdasági teóriák nyilvánvalóan revízióra szorulnak. A kapitálista termelési rendszer a *mai* formájában tarthatatlan. A polgári világvég, amely a tizenkilencedik században élettől duzzadó volt, ma a *facies hippocritica* hullafoltjait tárja fel. Ha a francia irodalom ezek előtt szemet hunyna és nem keresné az újjászületésnek az útjait abban a szellemben, amelyet a francia néplélek sajátságos alkata megkövetel, úgy az irodalom sem tehetne eleget társadalmi funkciójának. Dehát ennek tudatosan az ellentéte történik, egy új polgári ideológia megteremtése érdekében mozdultak meg a francia irodalom legjobbjai, – hogy minő eredménnyel, azt csak egy későbbi jövő fogja megmutatni.

Más nyugati országban ez a regenerációs folyamat nem megy ilyen öntudatos határozottsággal végbe. De azért az angol, amerikai, spanyol, olasz, német irodalmakban is érződik, hogy a polgári irodalom is számol a gazdasági élet változó kereteivel és új gazdasági eszmekörök szolgálatában akarja betölteni társadalmi funkcióját. A vezető nagy angol írók Wells, Shaw, sőt Galsworthy is – aki a legutóbbi angol választásokon a Labour partyra szavazott – írói munkáikban *társadalmi* célokat állítanak fel, szociális programadásra törekcszenek. A *society*-regény nem kell már az angol olvasók jelentékeny részének és azok az írók is, akiket látszólagosan jobban érdekel az ember belső világa *zoon politikon* mivoltuknál, hogy úgy mondjuk, az ember szíve a gyomránál, így Huxley, Lawrence, James Jayce, Virginia Woolf, Bering kivétel nélkül mind *society*-ellenesek és keresztül törnek a társadalmi együttélésnek azt a sablonját, amely megingathatatlan alapja minden „Unterhaltungs” regénynek. *Forradalmárok* ezek, a maguk módján, zúzzák házassági és a hitbéli farizeusság kereteit, egy külön erkölcskodexet állítanak fel a szokványos angol társadalmi erkölcs helyébe. Igaz, nem marxisták. Nem is antimarxisták. De forradalmárok ők is, mint a világjavító Wells, vagy Shaw, Walpole, Somerset Maugham.

Mert az író forradalma nem a barrikádokon keresztül vezet. Az intellektuel tisztában van, hogy a *cselekvés síkja sohasem azonos a gondolat síkjával.* Bölcsen mondja *Berl*, aki pedig *Mort de la pensée bourgeoise* címmel írt könyvet, hogy egy szatirikus író forradalmi tevékenységét már betölti az a tekintet, amelyet a világra vet. Mindenesetre ironikusan kezelni a régi társadalom gyöngeit forradalmi szempontból is többet jelent, mint pátetikusan imádni az újat, avagy nem venni észre gyarlóságait, s fenntartás nélkül vállalni minden hibáit – ahogyan azt Oroszországban csinálják.

Az amerikai irodalomban az írásnak társadalmi funkciója jelentékenyen

lankadt, Upton Sinclairnek igaza van. Mégis Sinclaire Louis, Dreiser, Andersen, Dos Passos, Mencken neveinek pusztá megemlézése meggyőz bennünket arról, hogy az új amerikai realizmus bevezetése az irodalomban újra visszaadta az írás szociális lelkiismeretét. Spanyolországban polgári írók ágyazzák meg a forradalmat és az irodalom társadalmi funkciójának szerepére mi sem jellemző jobban, mint az a körülmény, hogy az új Spanyolországban csaknem minden vezető államférfia író is egyben és miniszteri, nagyköveti székekben is hű marad a tollforgatáshoz.

A VAJUDÓ NÉMETORSZÁG

Viszont meg kell állapítanunk, hogy Németországban annak a polgári irodalomnak a társadalmi funkciója, amelyik egy magasabb rendű humanitás felé törekszik, elszigetelten marad. Ennek nyilvánvaló oka a német polgári társadalom példanélküli ziláltságában, összevisszakuszáltságában keresendő. Németország egy politikailag végsőkéig irritált nép, amelyet megmaradni akarásának kétségbeesett kívánsága két szélsőséges irányzatba húz. Különben is Németországban az írás társadalmi funkciója sohasem civilizátorikus adottságokban nyilvánult meg, mint például Franciaországban. A német lélek ősi manifesztációjában mitikus és extatikus. Minél inkább befelé fordul, annál jobban távolodik, minél erősebb, annál magányosabb. Sieburg szerint amikor a francia regényt ír, a német himnuszokat. Az alkotó német író tehetségének legmagasabb fokán olyan világot teremt meg, amelynek már kevés köze van az élet gyakorlatiasságához. Viszont ha a német meg akarja becsülni ezt a „Schöpfungstum”-ot, akkor a filozófusában becsüli meg, nem pedig regényírójában. Inkább hisz a Fachmannak. Mindezt figyelembe véve, az alkotó német irodalom társadalmi funkciója, nem az ünnepek könnyen érzékelhető külsőségei, mindenki számára egyformán szóló szimbólum, hanem elvont isten kultusz, amely csak kevesek számára szól és talán tudatosan is; odi profanum vulgus et arceo.

THOMAS MANN, A BÜRGERLICHKEIT SZÓSZÓLÓJA

A német polgári irodalom abban a magasabb értelmezésben, ahogyan ezt a francia irodalomban látjuk, alig létezik. Hamarjában egyedül Thomas Mannt tudom csak felemlíteni, aki az öntudatos művész egész életformájával vállalja a polgári gondolatot, amelyről azt szokták állítani megfélebbezhetetlen ítéletek formájában, hogy halott. Viszont az a Bürgerlichkeit, amelyet Thomas Mann emelt a művészet valóságába, olyan tiszta és kerek világképet nyújt, hogy mintaképpen állítható mindazok számára, akik még hisznek a polgári írás társadalmi funkciójában. Ez a funkció abban áll, hogy az intellektuelek osztályán *belül* vegyük fel a küzdelmet a tiszta humánusért és állítsuk vissza a polgári gondolatot abba az elvi tisztaságába, abba a dinamikus lendületbe, ahogyan az a francia nagy forradalomban megszületett. Amit Jules Benda Írástudók árulásának nevez, Thomas Mann nyelvére lefordítva annyit jelent, hogy szakítsunk a felelőtlenséggel, legyünk teljes mértékben felelősek. Thomas Mann, aki a német polgári, sőt mondjuk úgy, az uriosztálynak volt a szószólója, írói felelőségének teljes tudatában annyira ment, hogy szembe merészkedett – saját osztályával. Republikánus lett, amikor azt várták tőle, hogy monarchista maradjon, világpolgár, amikor olcsó nacionalizmusok karámjába akarták be-

zární, és szabad szociálistának vallja magát, amikor polgári pártok kérik tőle a voksot. Dacolva egy megmerevedett társadalom előítéletével mégsem szökevénye osztályának... Mert azok az elvek, amelyek *Betrachtungen eines Unpolitischen* című könyvében papirosra vetett és amelyeket azóta is lépten nyomon megismétel, nem egy más világnézet szótárából vannak kikölcsönözve, hanem, azok a humánus polgári szellem, az elveit elárulni nem tudók legszebb örökségei közé tartoznak. Az olyan intellektuel, amilyen Mann, sohasem fogja politikai jelszavak mámoros hangulatában meghozni az áldozatot, hogy odaadja azokat az értékeket, amelyeket a legtöbbre becsül és azokat a módszereket, amelyeket a gondolkodásnak szellemi síkján megszokott és helyesnek tart.

Minél több olyan íróra van szükségünk, akik tiszta fővel megőrzik a gondolatot. Az írás társadalmi funkciója így egybe esik a jó bíró funkciójával, aki pártatlan, felelős és amellet bölcsen engedékeny és megértő a tömegek gyarlóságaival szemben.

LIGETI ERNŐ